

Un producte per a un turisme original: una ruta d'agermanament entre valencians i balears

ANTONI MARIMON RIUTORT

*Doctor i professor d'Història
Universitat de les Illes Balears*

JOSÉ MIGUEL SANTACREU SOLER

*Doctor i professor d'Història
Universitat d'Alacant*

Resum

El present text pretén presentar una nova proposta de producte cultural que es concretaria en dos cursos d'Història i Geografia, sota un mateix títol «El retrobament de pobladors i paisatges valencianomallorquins». Ambdues matèries es desenvoluparien durant els trajectes d'anada i tornada, per via marítima, entre les Illes Balears i el País Valencià.

Paraules clau: producte cultural, educació formal, Història, Geografia, cursos, València, Balears, viatge

Abstract

This texts aims to present a new proposal of a cultural product which would be based on two courses of History and Geography under the same title «The rediscovery of valencian-balearic settlers and landscapes». Both subjects would be developed during sea trips, to and from the Balearic Islands and Valencia.

Keywords: cultural product, formal education, History, Geography, courses, Valencia, Balearic Islands, trip

Introducció

En aquest text volem presentar una proposta de producte cultural que es concretaria en dos cursos d'Història i Geografia que es desenvoluparien paral·lelament a dos viatges per via marítima entre les Illes Balears i el País Valencià, un de Palma a València i l'altre de València a Palma. Hem anomenat ambdós cursos amb un mateix títol «El retrobament de pobladors i paisatges valencianomallorquins».

L'objectiu d'aquests cursos és doble. Per una banda, posar de relleu les semblances i els paral·lelismes històrics i geogràfics així com les múltiples relacions que s'han anat desenvolupant durant els segles entre el País Valencià i les Illes Balears, dos països que comparteixen, a més, una mateixa llengua i molts de trets culturals. Es vol incidir especialment en els vincles migratoris que s'establiren entre el Regne de València i el Regne de Mallorca en el segle XVII arran de l'emigració de mallorquins a les comarques del sud del regne valencià per repoblar les terres que havien quedat deshabitades arran a l'expulsió dels moriscs. D'altra banda, també resulta evident l'objectiu econòmic de dinamitzar el transport marítim i la temporada baixa mitjançant un turisme cultural que estigui motivat per la història, el patrimoni i el paisatge així com per la possibilitat d'establir semblances i diferències entre les Illes Balears i el País Valencià.

A continuació, farem primer un repàs de relacions històriques entre les terres valencianes que des del segle XIII formaran el Regne de València, i les Illes Balears, que a la mateixa època constituïren el Regne de Mallorca.

Més endavant, oferirem la proposta concreta dels dos cursos de 35 hores a realitzar durant el viatge per via marítima que anirien, el primer de Palma a València, i el segon de València a Palma.

1. L'evolució Històrica de les Illes Balears i el País Valencià fins al segle XVII

Les relacions entre aquestes dues terres pròximes han tingut molts de vessants, des de la política fins a l'economia, els fluxos migratoris o la cultura. També han passat per moltes fases diferents. A continuació veurem quatre moments especialment interessants: l'època romana, la taifa Dènia-Balears (segle XI), l'edat mitjana cristiana (segles XIII-XV) i l'emigració balear al Regne de València en el segle XVII.

1.1 L'època romana

Tot i que ja hi va haver relacions des de molt antic entre les Illes Balears i les costes orientals de la Península Ibèrica, no hi ha dubte que la Conquesta romana (segle III aC pel que fa al llevant peninsular; i 123 aC a Mallorca i Menorca; Eivissa es federà a Roma següentment en el segle II aC) impulsà els vincles econòmics i socials entre ambdós territoris.

En aquesta època s'intensificaren les relacions econòmiques i humanes entre les Illes Balears i les terres valencianes. Ambdós territoris formaren part, successivament, de les províncies romanes d'Hispania Citerior (fins a l'any 13 aC) i de la *Tarraconensis* (creada l'any 13 aC). Posteriorment, cap al 293-297, l'emperador Dioclecià creà les províncies de *Cartaginensis* i *Gal·laecia*. Aleshores, les Illes Balears resten incloses a la *Tarraconensis*, mentre la majoria de les terres del futur País Valencià passaren a la nova província *Cartaginensis*, excepte els territoris més septentrionals que es mantingueren dins la *Tarraconensis*.

Alguns autors, però, defensen la inclusió de les Illes Balears dins l'esmentada província de *Cartaginensis*.

1.2 L'època islàmica

La conquesta islàmica de la Península Ibèrica a partir del 711, va fer que les relacions entre les Illes Balears i els territoris del País Valencià no fossin gaire intenses fins al segle IX ja que les Illes continuaren sota el domini bizantí (534-902).

La conquesta musulmana de les Balears (902) va fer més estretes les relacions econòmiques, socials i polítiques entre aquests dos territoris.

Es mereix un esment especial l'anomenada Taifa de Dènia-Balears (1010-1076), un estat islàmic sorgit de la descomposició del Califat de Còrdova, que agrupà les terres del sud del País Valencià i les Illes Balears.

El creador d'aquest estat islàmic fou Mujahid ibn Yusuf ibn Ali, que intentà restaurar el califat en la persona d'un omeia anomenat Abd Allah ibn Ubayol Allah al-Mu'ayti. Inicialment, ocupà Dènia (1010) i poc després, el 1014 incorporà les Illes Balears. La taifa de Dènia-Balears organitzà importants atacs corsaris contra les costes italianes, sobretot Sardenya, que fou parcialment ocupada durant un breu període (1015-1016). Però el 1076 els Banu Hud de Saragossa ocuparen Dènia. Així i tot, inicialment, es mantingué a Mallorca la ficció de la taifa de Dènia, però el 1087 ja es pot considerar consolidat un estat nominalment independent que només s'estenia per les Balears (1087-1115).

De totes maneres, el 1115, les illes Balears foren incorporades a l'Imperi Almoràvit, que també ocupava les terres valencianes i tot al-Andalus. Posteriorment, ambdós territoris feren part de l'Imperi Almohade, si bé amb una cronologia diferent, ja que aquest poble berber ocupà les comarques valencianes cap a mitjan segle XII, mentre que les Illes Balears no foren conquerides totalment fins al 1203.

1.3 Dos regnes cristians medievals

El segle XIII resultà transcendental per als territoris valencians i també per als balears, ja que es produí el naixement dels regnes cristians de Mallorca i de València. És a partir d'aleshores quan aparegueren els valencians, i també els mallorquins (així com els menorquins i els eivissencs), tal com avui els coneixem.

Com va indicar Joan Reglà, després de la derrota dels almohades del 1212 a Las Navas de Tolosa, els grans reialmes peninsulars cristians realitzaren espectaculars avanços cap al sud. En el cas de la Corona d'Aragó (una entitat política sorgida el 1137 de la unió dinàstica entre el Regne d'Aragó i el comtat de Barcelona), el seu expansionisme es dirigí primer vers Mallorca (1229-1232) i després contra les terres valencianes (1233-1245). Aquestes conquestes es completaren amb les d'Eivissa i Formentera (1235), la submissió de la Menorca musulmana (1231) i la incorporació de les terres més meridionals del sud del Regne de València disputades a Castella (1304-1305).

És important fer notar que mentre en el Regne de València es mantingué bona part de la població musulmana després de la conquesta, sobretot a les terres de l'interior, a les Illes Balears després de les conquestes no hi restà població musulmana. En el cas de Menorca, l'illa fou conquerida i ocupada el 1287 i la seva població totalment substituïda. Però en el Regne de València, durant segles, els mudèjars, és a dir els musulmans que vivien en els regnes cristians, varen ésser un component important de la població. Es dedicaven principalment a l'agricultura,

sotmesos a un dur règim feudal de prestacions personals, en espècies i en doblers, més feixuc que els dels serfs de religió cristiana. També n'hi havia alguns que eren comerciants o artesans. La relativa autonomia dels mudèjars es mantingué fins a la primera meitat del segle XVI. Aleshores, el rei Carles I en decretà (1525) la conversió obligatòria o l'expulsió com a alternativa. Una part dels mudèjars fugiren al nord d'Àfrica però d'altres intentaren adaptar-se a un context extremadament hostil que prohibia la seva religió, llengua o costums, i foren coneguts com a moriscs.

És important insistir en el fet que, en la seva expansió, la Corona d'Aragó, i en especial el rei Jaume I, no incorporà els nous territoris a les entitats polítiques existents, sinó que creà dos nous regnes, és a dir, dos estats, amb les seves pròpies institucions, dret i ciutadania política: el Regne de Mallorca i el Regne de València.

Ambdós regnes foren repoblats per cristians procedents de Catalunya, si bé les Illes Balears reberen sobretot habitants de l'Empordà, el Rosselló i altres comarques de l'anomenada Catalunya Vella, mentre que en el cas de València foren més nombrosos els repobladors procedents de l'anomenada Catalunya Nova. Així, sorgiren dos nous països cristians de llengua i cultura majoritàriament catalanes. En el cas del Regne de València, la presència d'aragonesos fou proporcionalment més important que a Mallorca. Hi va haver comarques de l'interior valencià on predominaren els aragonesos i on la seva llengua fou majoritària.

Excepte en el breu període en què existí un estat independent conegut com a Corona de Mallorca (1276-1349), els regnes de Mallorca i de València formaren part de la Corona d'Aragó, fins a la seva destrucció a l'inici del segle XVIII, arran de la Guerra de Successió.

L'origen ètnic-cultural comú i el fet de formar part d'una mateixa monarquia originà una certa solidaritat entre el Regne de València i el Regne de Mallorca. El 1392, els jurats de València enviaren una carta als de Mallorca en la qual es consideraven part d'una mateixa «nació catalana» i expressaven la necessitat de col·laborar amb Mallorca i amb Catalunya.

Un exemple ben conegut de col·laboració valencianomallorquina són les expedicions militars contra els nord d'Àfrica del 1398 i del 1399, originades pel saqueig barbaresc de Torreblanca a València.

Curiosament, els monarques catalanoaragonesos s'intitularen (excepte en el període d'independència de la Corona de Mallorca) reis de Mallorca i reis de València. Però, ja en el segle XIV, Pere el Cerimoniós posposà el regne de Mallorca al de València en les intitlacions reials, fet que provocà «algun desplaer» als «de Mallorques», segons la *Crònica* de l'esmentat monarca. De fet, el Regne de Mallorca ocupà un lloc subordinat al si de la Corona d'Aragó. Els tres estats principals (Catalunya, Aragó i València) tenien Corts mentre que Mallorca només disposava del Gran i General Consell i decidien en els moments més importants. Així, en el Compromís del Casp (1412), es reuniren tres delegats de cadascun dels regnes esmentats però els enviats del Regne de Mallorca no foren acceptats pel Parlament d'Aragó, amb el pretext que ja eren representants pel Parlament català, al qual per cert no havien assistit mai. En conseqüència, el Regne de València va tenir veu i vot a l'hora d'entronitzar els castellans Trastàmara a la Corona d'Aragó però no Mallorca.

A l'Edat Mitjana, també varen esser intenses les relacions econòmiques entre els dos regnes fundats per Jaume I. Els intercanvis eren importants entre els ports de València, Alacant i Dènia, per una banda, i el de Ciutat de Mallorca per l'altra. En el segle XV Mallorca importava productes del Regne de València sobretot arròs, fruita i espart.

Resulta interessant recordar que, a l'època de la Corona de Mallorca independent, i en el context de la Guerra de les Vespres Sicilianes (1282-1295), el 1285, el rei de Mallorca Jaume II optà pel bàndol francès, en contra de la Corona d'Aragó. El rei de França, Felip d'Ardit, oferí a Jaume II de Mallorca, en cas de victòria, precisament el Regne de València, si bé el monarca mallorquí hauria de cedir a França tots els seus territoris al nord dels Pirineus.

1.4 L'emigració balear al Regne de València en el segle XVII

L'expulsió general dels moriscs de la Monarquia Hispànica (1609) afectà especialment el Regne de València. En aquest territori, els moriscs, molt nombrosos, ni més ni menys que un terç de la població total del Regne, unes 125.000 persones acostumaven a treballar les terres dels nobles en una situació de vassallatge i subordinació molt evidents.

En canvi, a les Illes Balears, com ja hem dit, mai no hi va haver moriscs, així que el decret d'expulsió no provocà la pèrdua de població. De fet, durant la segona meitat del segle XVI, a Mallorca hi va haver un considerable creixement de la població. Com que aquest impuls demogràfic no anà acompanyat d'un increment dels recursos econòmics, en aquell mateix segle hi va haver emigracions cap a Sardenya (Càller, Vilamar) i cap a Menorca (Ciutadella).

Així, en els inicis del segle XVII, es donaven les condicions perquè una part dels habitants de Mallorca, i també de Menorca i Eivissa, passessin a repoblar les terres d'on havien estat expulsats els moriscs.

Com molt bé han explicat els historiadors Antoni Mas i Josep-Lluís Monjo, la causa directa de l'emigració balear al Regne de València fou la promesa de terres, a unes persones, ja fossin menestrals, jornalers o petits propietaris pagesos, que o bé no en tenien o no en tenien prou per a una subsistència digna. El gruix dels emigrants procedien de la Part Forana de Mallorca, si bé també n'hi havia de Ciutat de Mallorca, d'Eivissa i de Menorca. Els municipis mallorquins d'on partiren més emigrants varen esser Artà, Llucmajor, Manacor, Pollença i Santa Margalida. En aquest darrer cas, a més dels problemes econòmics, comuns a la pagesia mallorquina, s'ha de tenir en compte la conflictivitat senyorial entre la vila i els Safortesa, que eren els senyors de la baronia de Santa Margalida. Entre els emigrants illencs, predominaven els grups familiars joves, amb poc o gens de patrimoni. També s'ha pogut documentar l'emigració d'alguns bandolers.

Pel que fa a la cronologia, el 1610 ja es documentaven colons mallorquins residents en el Regne de València. Aquell mateix any, un prevere de Muro (Mallorca) afirmà que «en est temps tothom se'n va a la població de València i les cases vindran a valer no res» i, el 1611, en el Gran i General Consell s'acordà no comprar cereals perquè «per poblar lo regne de València ha buydat molt la gent de Mallorca».

Des del Regne de València, s'ha dit (Josep Obrador) que el duc de Gandia, senyor d'extensos dominis a la comarca de la Marina, havia destacat en la captació de colons mallorquins, però no hi ha constància documental d'aquest fet.

Les poblacions valencianes inicialment amb més emigrants illencs varen esser la Vall de Gallinera, la Vall d'Ebo, l'Atzúvia, la Vall d'Alaguar, Tàrbena, i Llíber. En totes aquestes poblacions hi havia més del 85% dels habitants d'origen balear en els documents del 1610-1612.

De totes maneres, l'emigració des del Regne de Mallorca afectà moltes més localitats del Regne de València. S'ha pogut documentar la presència de colons mallorquins en una àmplia zona del centre-sud del Regne de València, que s'estenia per les comarques (del nord a sud) de la Ribera, la Safor, la Vall d'Albaida, el Comtat, la Marina Alta (o Marquesat) i la Marina Baixa.

La presència mallorquina fou tan intensa que s'han detectat mallorquinismes lingüístics, és a dir, dialectalismes propis del català de Mallorca, en una àmplia zona de les comarques de la Marina Alta, el Comtat i la Vall d'Albaida. Aquests mallorquinismes, sobretot l'ús de l'article anomenat salat, (es, sa), han perviscut sobretot a la Vall de Gallinera i a Tàrbena.

Sens dubte, en conjunt, aquest moviment migratori és l'element històric més important i que més crida l'atenció en la llarga història de les relacions valencianobalears. Encara avui molts de valencians i mallorquins comparteixen uns mateixos llinatges fruit del procés repoblador del segle XVII.

2. Proposta concreta de dos cursos de Geografia i Història

A continuació, oferim la proposta concreta de dos cursos que se desenvoluparien, com ja hem dit, en el context d'un viatge organitzat per via marítima, entre València i Palma, el primer, i entre Palma i València, el segon.

2.1 Curs de 35 hores València-Palma: el retrobament de pobladors i paisatges valencianomallorquins (1)

A Primer dia de nit: Viatge.

B Segon dia (4 hores teòriques i 6 pràctiques): Ruta Pla de Mallorca

- Visita Santuari de Cura
- Classe teòrica al Santuari de Cura (2 hores a/ Introducció a la geografia i la història de Mallorca. b/ Orientacions sobre el treball del quadern de camp.)
- Visita al poblat talaiòtic de Son Fornés i el Museu de Prehistòria de Montuïri

Dinar: Santa Margalida

- Classe teòrica a la Casa de Cultura de Santa Margalida (2 hores La migració del Mallorquins al Regne de València)
- Visita Santa Margalida

C Tercer dia (4 hores teòriques i 6 pràctiques): Ruta Serra de Tramuntana

- Visita a Sóller
- Classe teòrica a Sóller (2 hores El segle XX a Mallorca: de l'emigració a la immigració)

- Visita a Deià

Dinar: Valldemossa

- Visita a Valldemossa
- Visita a Esporles
- Classe teòrica a sa Sala de Plenaris de l'Ajuntament d'Esporles (2 hores El procés autonòmic i les Illes Balears com a Comunitat Autònoma).

A Quart dia: Viatge tornada amb 5 hores teòriques: a/ Geografia i història comparada del País Valencià i les Illes Balears. b/ Orientacions sobre el treball de curs.

B Treball de curs equivalent a 10 hores a partir del quadern de treball de camp que l'alumnat lliurarà al director del curs per correu electrònic ajustat a la normativa.

2.2 Curs de 35 hores Palma-València: el retrobament de pobladors i paisatges valencianomallorquins (2)

A Primer dia: Viatge amb 5 hores teòriques: a/ Geografia i història comparada de les Illes Balears i del País Valencià. b/ Orientacions sobre el treball del quadern de camp.

B Segon dia (4 hores teòriques i 6 pràctiques): Ruta: Les Valls de Pop i Tàrbena

- Visita a Benissa
- Classe teòrica a la Seu de la UA en Benissa (2 hores Introducció a les cartes de poblament).
- Visita a El Collao, porta de la Vall del Pop i classe teòrica (30 minuts) sobre Introducció a la geografia física de la zona repoblada amb els mallorquins.
- Visita a Xaló: productes típics, gastronomia, oli i vi.
- Visita al Coll de Rates i classe teòrica (30 minuts) sobre paisatge i vegetació.

Dinar: Tàrbena i visita: Què comprar? I escoltar el parlar salat dels pobladors.

- Visita al Pla de Bijouca, despoblat morisc i Cova de d'Alt i Classe teòrica (1 hora) sobre Conseqüències del despoblament en el paisatge.

Sopar i dormir: Castell de Castells.

C Segon dia (4 hores teòriques i 6 pràctiques): Ruta: Les Valls d'Ebo i de la Gallinera

- Visita a Castells de Castells, al Pla de Petracos i al Barranc del Malaff amb classe teòrica (1 hora) sobre L'art rupestre lleuantí.

- Visita a la Vall d'Ebo: Classe teòrica (30 minuts) sobre el modelat de les calcàries a la cova del Rull.
- Visita a les Llomes del Xap: el mirador de la Vall de Gallinera. Classe teòrica (30 minuts) sobre El determinismes del medi físic i la supervivència humana a la Muntanya.

Dinar: La Carroja: visita i compres. Patró: visita i compres. Benirrama: un bon dinar típic de la vall.

- Classe teòrica a la casa de cultura de Benirrama (2 hores El segle XX i el procés autonòmic: el País Valencià com a Comunitat Autònoma).
- Visita a Benirrama i les pintures rupestres.

E Treball de curs equivalent a 10 hores a partir del quadern de treball de camp.

Bibliografia

- M. Ardit Lucas (coord.), «Els moriscos i la seua expulsió» (dossier), Afers, 62-63, Catarroja, 2010.
- V. Baydal, Els valencians, des de quan són valencians?. Catarroja: Afers, 2016.
- E. Belenguer (dir.), Història de les Illes Balears (3 vols.). Barcelona: Edicions 62, 2004.
- E. Belenguer (dir.), Història de la Corona d'Aragó (2 vols.). Barcelona: Edicions 62, 2007.
- E. Belenguer, Jaume I i el seu regnat. Lleida: Pagès Editors, 2008.
- M.A. Casasnoves, Història de les Illes Balears. Palma: Editorial Moll, 2007.
- Diversos autors, Atlas de les Illes Balears. Geogràfic, econòmic, històric, Barcelona: Diàfora, 1979.
- Diversos autors, Història del País Valencià (4 vols). Barcelona: Edicions 62, 1988-1990.
- G. Ensenyat, Jaume I. El rei que forjà una corona. Palma: Ajuntament de Palma, 2008.
- A. Furió, Història del País Valencià. València: Tres i Quatre, 2012.
- J. Fuster, Nosaltres, els valencians, Barcelona: Edicions 62, 1984.
- E. Guinot, Els límits del Regne. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1995.
- T. Halperín, Un conflicto nacional: moriscos y cristianos viejos en Valencia. València: Ed. Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2008.
- A. Marimon (coord.), Atlas d'Història de Mallorca. Palma: Promomallorca edicions, 2005.

- A. Mas/ J-L Monjo, *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Binissalem: D7 Comunicació/ Govern de les Illes Balears, 2002.
- J. Melià, *La nació dels mallorquins*, Palma: Editorial Moll/Consell Insular de Mallorca, 1990.
- J. Mestre/F. Sabaté, *Atles de la «Reconquesta». La frontera peninsular entre els segles VIII i XV*. Barcelona: Edicions 62, 1998.
- J.F. Mira, *Vida i final dels moriscos valencians*. Alzira: Edicions Bromera, 2009.
- J. Piqueras, *Els espais valencians, una síntesi geogràfica*, València: Editorial Gules, 1999.
- J.M. Rabella (dir.), *Atles de les Illes Balears*, Barcelona: Edicions 62, 2000.
- J.M. Rabella (dir.), *Atles del País Valencià*, Barcelona: Edicions 62, 2000.
- J. Reglà, *Introducció a la història de la Corona d'Aragó*. Palma: Editorial Moll, 1979.
- V. Rosselló, *Geografia del País Valencià*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1995.
- P.A. Salvà (dir.), *Atles de les Illes Balears*, Palma: Govern Balear/Edicions Cort, 1995.
- J. Veny, *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*. Palma: Editorial Moll, 1998. Enòleg Celler-Vitivinicultor Propietari del Celler Can Majoral

